

keresztelését, ahol az első meghalt, ezzel a szívhez szólóan meleg képpel kezdi: „Ismét reng a bölcső, ismét megcsendült a gyermekhang hajlékokban”. Szülésben meghalt anyja kisdédénél: „hol a kar, mely meleg szeretettel öleljen s ki pótolja ki az édes anyai csóknak édességét?” A férjet pedig ezzel vigasztalja: férfit szebben nem jellemez semmi, mint a szerencsétlenség nyugodt hordozása. És nem döbben-e szívünkbe, ha halljuk, hogy ő nem megy tengerre, hogy megtanuljon imádkozni, mint Horatius, mert egy szülő anyja betegágya mellett is meg lehet tanulni

Esketési beszédeinél is itt-ott felmelegszik hangja, de már ritkábban. Itt nem az apa, hanem a pap kerül túlsúlyba. Több leány után az utolsó férjhezadásánál a szülők édes-bús hangulatát írja le, akik most már magukra fognak maradni, egyik gyermeküket sem látják maguk körül, nem lesz, aki naponta százszor ismételje: atyám, anyám, melyek édesebben hangzanak a világ minden címénél. Néha-néha itt is elragadja a lelkesedés heve, mikor a szeretetről, mint világfenntartó erőről beszél s költői színeket kap a stílusa ennek a majdnem mindig hideg, józan, logikus főnek. Megkönnyeznivalóan közvetlen és meleg, mikor az első gyermek férjhezadásakor azt mondja a szülőknek: „szárnyra kel a kis fészek első vendége, hogy új fészket rakjon magának, mert szívébe beköszöntött a virágos tavasz s már megtalálta kertészét is”. De a szeretet, a kölcsönös megértés, a türelem, az istenben való hit és remény igéi mellett vannak hideg és józan tanácsai is. „Szerezzetek valamivel többet a szükségesnél, mert szép szóval ebédelni s ábrándozásból ruházkodni nem lehet”. És végül hadd idézzek egyik úrvacsorai ágendájából egy rá nézve tipikusan jellemző mondást: „Isten képének rajtunk egyik legszebb vonása a tudás és sohasem tud kibékülni azzal a gondolattal, hogy Isten azért űzte ki az első emberpárt a paradicsomból, mert többet akartak megtudni, mint amennyit már tudtak”.

5. FEJEZET.

Reformegylet.

Weber Samu 1870-ben a Schweizerischer Verein für freies Christenthum mintájára egyházi reformegylet alapítását indítványozta,³⁰ hogy „egyesítsük reformtörekvéseinket, mert ezáltal vért és testet adhatunk azon reformeszméknek, melyek prot. egyházunkban minden művelt ember szívét dagasztják”. Az első, aki a gondolatot magáévá tette, Ferencz József volt.³¹

³⁰ Az erők egyesítése prot. vallásunk fejlesztése érdekében. Prot. E. és I. Lap, 1870. 1223. l.

³¹ Ne ejtsük el a jó gondolatot. U. o. 1337—1341. l.

Valóban korszerű és jó gondolatnak tartja, melyet az az ellentét váltott ki, „amely a hivatalos konfessziók s a gyakorlati élet között hovatovább mindinkább észrevehető és érezhető lesz”. A protestántizmus hitcikkeit „annyira más köntösbe öltöztette a haladó idő, annyira más értelmet adott azoknak a korlátot nem tűrő s fejlődni vágyó emberiség”, hogy Luther, vagy Kálvin, ha feltámadnának, nem ismernének rá követőikre a hitcikkekből. Sokszor megbotránkozik azon, hogy a protestáns egyház legelső férfiai „nem mernek a valódi reform terére ki-lépni” s így örökös kiskorúságra kárhoztatják magukat. Mert a reformot jobb felülről kezdeni, mint megvárni, hogy alulról indítsák meg, mert akkor könnyen revolúciává nőheti ki magát. Egy reformegylet hasznosan munkálkodhatnék az eszmék tisztázására s tér lenne, hol a különböző felekezetek tagjai találkozhatnának, gondolataikat kicserélhetnék s legalább a szabad-elvűek kölcsönösen támogatnák egymást. Kovács Albert⁸² egész lelkesedéssel írja: „Határtalan örömünk volt amiatt, hogy te és környeződ is ugyanazt tartjátok most szükségesnek a protestántizmus felemelésére, mint mi s fennebbi cikked semmi meglepetést nem okozott nekünk, mert épen vártuk tőled. Igenis, megalakítjuk a reformegyletet, mely a vallást kibékítse a tudománnyal és a társadalom vívmányaival s visszahódítsa számára azon tiszteletet a népek szívében, melyre szüksége van, hogy az erkölcsökre javítólag hathasson... Nézeteink és törekvéseink most is összetalálkoztak!” A tervezgetésen már túl vagyunk s az egyletet megalakultnak tekinthetjük. Ballagi⁸³ még nagyobb örömmel üdvözli a gondolatot, mert élete egyik főtörekvésének teljesülését látja az akció sikerében. Ezért „senki e hazában e szózatnak jobban meg nem örült, mint én”. Mikor évekkal azelőtt ilyen irányban felszólalt, lenézés és bosszankodás kísérte szavait. Mert az a kor közönyös volt, a vallással úgy bánt, mint az ember szokott őseitől rámaradt „avitt holmival”. Mondjuk ki bátran, minden teketória nélkül, hogy a vallás hatást gyakoroljon, vagy az ész birodalmán kívül kell állítani, vagy a mindinkább tisztuló nagy emberiségi eszmékkel összhangzásba hozni. „Lobogtassák bátran a haladó tudomány zászlóját, fejtsék ki az üdvözítő tanait tisztára és érezlessék az elmaradottakkal, hogy a mai kor tudalma három századdal ezelőtt készült konfessziók keretében többé helyet nem talál.” Ferencz József⁸⁴ örömmel hallja, hogy az egylet már megalakultnak tekinthető, de nem lesz győzelemittassá, mert attól tart, hogy az egyletet támadások fogják érni. Mi egy-

⁸² Nyílt levél Ferencz József kolozsvári theológiai tanár és lelkeshez. U. o. 1341—1343. l.

⁸³ Nyílt levél Ferencz József, Kovács Albert és Wéber Samu barátimhoz. U. o. 1369—1392. l.

⁸⁴ Válasz Kovács Albert nyílt levelére. U. o. 1401—1404. l.

értelműleg üdvözöljük, mert egy olyan felekezet, mely soha sem hitette el magával, hogy a célt már elérte, „egy reformegylet működésétől nem is lehet idegen, mert ezzel meghazudtolná multját s eljátszaná jövőjét”. Aztán az alakulásra nézve közli egy néhány gondolatát: készítsenek alapszabályokat, aztán alakuljon meg az egylet; adjanak ki folyóiratot s ebben terjedelmesebb értekezéseket, mert rendszeres és kimerítő szakmunkáknak nálunk még nincs elég becse. Lelkesen üdvözli a tervet Szeremley Samu,³⁵ aki nem a hitcikkék újabb formulázására gondol, hanem a vallás súlypontját át akarná tenni „a metafizikai és elméleti distinkciókról s a könnyen farizeusságra vezető alaki részről az erkölcsi életre s a szív világára”. Simén Domokos³⁶ szerint „soha indítvány alkalmasabb időben nem volt téve s a föld soha sem volt úgy előkészítve a tiszta evangéliumi magvak befogadására, mint jelenleg”. Soha sem volt akkora törekvés az emberekben a valódi szabadság után, nem érezték akkora hiányát a szellemi és erkölcsi szükségeknek, nem esengtek soha oly komolyan a valóságos világosság után, mint ma. Vallásos életünk e mozzanata „a mult 300 év logikai következménye”. Azután e három kérdést fejtegeti: szükséges-e a reform? milyen alapon? és hogy hajtandó végre? Az első kérdésre a felelete ez: a reform szükségét annyira érzi most minden értelmes ember, hogy felesleges bizonyítani. Korszerű reform Jézus egyszerű, tiszta tudománya alapján lehetséges. A dogmatizmust merőben félre kell lökni. Amely vallás magát változhatatlannak nyilvánítja, az meghalt. A vallás elvei nem ellenkezhetnek a józan ésszel, a lélek egyetemes érzelmeivel, az élet tapasztalataival és a haladó kor vívmányaival. Az iskolában mellőzni kell a gyermekek lelkét bénító kátékat. Ne tüntessük fel tények gyanánt a legendákat, melyek csodák és természetfelettségek címe alatt nem egyebek a későbbi idők ábrándozásainál. Garzó Gyula szerint³⁷ ezerek szive dobbant meg a legboldogítóbb remény édes örömében a megalakultnak tekinthető egylet „nagyszerű hírére”. Kovács Albert *Alakítsunk egyházi reformegyletet* c. röpiratában a célt így tűzi ki: „legyen az a vallás terén mindenik felekezet kebelében hangosan nyilatkozó reformtörekvések szervezett kifejezője, hogy a vallást kibékítse a tudománnyal és a társadalom vívmányaival s visszahódítsa számára azon tiszteletet a népek szívében, melyre szüksége van, hogy az erkölcsökre javítólag hathasson”. Batta József³⁸ helyesli az

³⁵ Kovács Albertnek az Egyházi Reformegylet ügyében. U. o. 1433.-1435. l.

³⁶ Nehány igénytelen szó a létesítendő Egyházi Reformegylet ügyében. U. o. 1465-1473. l.

³⁷ Nézetek az Egyházi Reformegylet tervezetéhez. U. o. 1497-1500. l.

³⁸ Egy kis elmélkedés a Reformegylet felett. Prot. E. és I. Lap, 1871. 163-166. l.

egylet megalkotását, de nem hitcikkek újabb formulázására, vagy épen elvetésére, hanem a szív és lélek belső világának felébresztésére irányítaná. Szász Domokos az általa most indított Erdélyi Protestáns Közlönyben (1871. 37., 45., 53.) a reformok elődázhatatlan szükségét szívvel-lélekkel vallja, azok előmozdítását élete főfeladatául tekinti, de az ajánlott módokat nem tartja célravezetőknak, hanem azt hiszi, hogy a reformegylet vagy szakadást fog szülni, vagy semmi eredménye nem lesz. Azután végigtekint az egylet ügyében történt felszólalásokon s azt mondja, hogy Wéber indítványa valószínűleg el is hangzott volna a pusztában, ha Ferencz József visszhangot nem ad rá. Kovács Albertnek azt a bejelentését, hogy az egylet megalakulnak tekinthető, mikor még megállapított célja sincs, érthetetlenül sajátosnak mondja, s oly törekvésnek, melynek óhajtott sikere nem lehet és nem reformra, hanem revolúcióra vezet. Új szektát eredményezhet, de a protestáns felekezetek vallásos megújódását nem. A külföldi protestáns egyletek is kizárták működésük köréből a konfessziók reformálását. Helytelen állítás, hogy Jézus nem alapított dogmákat. „Mai napság is, p. o. az unitáriusnak, ki azt vitalja, hogy a kereszténység felől legésszerűbb s legszabadabbelvű felfogással bír: épen úgy vannak dogmái, mint nekem reformátusnak.” „Tehát egyletet alkotni azzal a jelszóval, hogy harcra száll a régi dogmák ellen, de azoknak helyébe újat nem állít, hanem oly vallás-erkölcsi életet akar létrehozni, melynek határozottan megállapított dogmái nincsenek, az embernek, mint vallásos lénynek, öröklő szükségeivel s ezekkel kapcsolatban a vallásos eszmék fejlődésének törvényeivel homlokegyenest ellenkező törekvés”. „Különböző felekezetek tagjainak egyletté válásától Kovács Alberttől körvonalazott programmal jót s idvest remélni nem tud. Ködös sejtelmek s szétfoszló ábrándok kedvéért ne rugjuk ki lábaink alól a szilárd földet”. Erre a cikksorozatra Ferencz Józsefnek már csak azért is kellett felelnie,⁸⁹ mert Szász Domokos némileg őt teszi felelőssé az akció megindulásáért. Arra az ellenvetésére, hogy nem adtak programot, az a felelete, hogy ez nem egyesek, hanem az egylet feladata, mert ma az az elv járja: semmit rólunk nélkülünk. A második ellenvetésére, hogy felekezetiellen egyletet indítványoztak, „nem kis mértékben elborul lelke”, mert érzi, hogy csakugyan nem egyéb üres frázisnál a felvilágosodás iránti hiedelmünk. Hát csakugyan oly megfoghatatlan valami, oly nonszens az a gondolat, hogy egy reformegyletben lutheránus és református, katolikus és unitárius kezét fogjanak?... Ha nem vagyunk képesek, hogy a magunk egyházába való bezárkozás helyett

⁸⁹ Észrevételek Szász Domokosnak „A Reformegylet kérdéséhez” című cikksorozatára. Erdélyi Prot. Közlöny, 88—99. l.

tanuljuk meg úgy tekinteni magunkat, mint egy nagy szellemi közösség tagjait, akkor hagyjunk békét az egész reformegyletnek, hagyjuk az egész reformot arra az időre, mely leboronálja rólam azt, ami specifice unitárius, Szász Domokosról azt, ami benne specifice református. Ilyen reformegylet tisztázhatja a hitcikkeket is, meghagyva kinek-kinek azt a jogát, hogy „megalakítsa magának egyéni hitvallását”. De abban sem lát veszedelmet, ha 6 felekezet helyett holnap 12 lenne. Szász Domokosnak arra az állítására, hogy Jézus minden tétele megannyi dogma, azt feleli, hogy ő sehol sem kötötte ezekhez a kereszténységet, csak ehez: szívben és lélekben egyek valának. Ami ezen túl van, az csak üres frázis.

Szász Domokos késedelem nélkül felelt Ferencz Józsefnek.⁴⁰ Utópia lovagjának, néplázító demagógnak, Don Quihottenak, a legtúlzóbb anarchia szószólójának mondja. Megismétli, hogy ha a kereszténység reformálását tűzik ki, az nem lehet más, mint új konfesszió. Csodálkozik azon, hogy ő még az unitárius felekezet tagja, melynek konfessziója egyéni konfessziójától eltérő. „Legyünk a haladás buzgó munkásai azon felekezet kebelében, melynek tagjai vagyunk s feladatunknak eleget tetünk. Az unitárius ne buzgólkodjék abban, hogy reformálja a reformátust, hanem végezze a maga dolgát s reformálja maga magát”.

Ferencz József válaszában⁴¹ hat pontba foglalja Szász Domokos elveit s úgy felel rá:

1. A reformegylet nem lehet konfesszió nélkül, mely tagjait egyaránt kötelezze. Ferencz József szerint a ker. vallás a maga valódi jelentésében nem valamely tudományos formákba szorított hitrendszer, hanem szellem és élet. Az első keresztényeknek nem volt, első a niceai. A reformációi nagy szakadások kikerülhetetlenné tették, de nem annyira híveik lelki-szükségeért, hanem az államhoz való viszony miatt. Ezért a konfessziók inkább *engedélylevelek*, melyek mellett ez, vagy amaz egyház az államban létjogot nyert. Mihelyt az állam szabadságot ad, hinni, amit tetszik, csak hogy törvényeibe ne ütközzenek, megszűnik az az ok, amiért az egyházak híveik lelkiismeretét konfessziókkal kössék meg. Az egyházaknak ma nincs szükségük konfessziókra, aminőket eddig létük érdekében kénytelenek voltak írni.

2. A kinek egyháza konfessziójától eltérő meggyőződése van, lépjen ki abból, mondja Szász Domokos. Az unitárius, mint az angol és amerikai unitáriusok példája mutatja, nem alapítja a maga vallását hitcikkekre s bizony mi erdélyi unitáriusok sem ültünk össze soha jószántunkból konfessziót írni.

⁴⁰ Válasz Ferencz József t. barátomnak, u. o. 100. l.

⁴¹ A Reformegylet kérdésében. K. M. 1871. 63–72. l.

Szász D. elvéből az következne, hogy egyetlen egyház sem reformálható, hiszen mihielyt valaki egyéni nézete eltér egyházaétól, ki kell abból lépni. Ki reformál akkor?

3. Aki meggyőződését nyilvánítja, legyen elkészülve, hogy hivatali állásától megfosztják.

4. Az ember meggyőződését az idő sem változtatja meg. Ferencz József megbotránkozik ezen a felfogáson, amely a protestántizmusnak épen alapelvét, a szabad vizsgálódás jogát támadja meg. Bizony változtatja az idő az ember nézetét vallási kérdésekben is. Két évvel ezelőtt épen Szász Domokossal szemben mondotta, hogy felekezeti iskolában felekezetiellen vallást tanítani nem lehet. Maga a tökéletesség fogalma teszi szükségessé a változást. És ne azon csodálkozzunk, hogy változunk, hanem azon, hogy oly hosszú ideig kellett várnunk azt az időt, midőn vallásos meggyőződéseért az emberi többé nem ítélik el. Az excommunicatio elvesztette sújtó erejét s az emberek ma nem pirulnak el, hogy más a fogalmuk Istenről, Krisztusról, Szentlélekről, mint 300 évvel azelőtt.

5. A felekezetek tagjai egymással vallási kérdésekről ne vitatkozzanak, mondja Szász Domokos. Mire Ferencz József így felel: Higyje el Szász Domokos, hogyha nem akarjuk is, mégis kölcsönösen reformáljuk egymást. A ref. egyház szabadabb szelleme látatlanul is reformálja a kath. egyházat s mindkettőre nem csekély mértékben foly be az unitárius egyház még szabadabb gondolkozásmódja.

6. A hit és meggyőződés nem egyéni, hanem egyházhatósági jog. Ferencz József felfogása szerint a belreformok egyedül illetékes eszközlője maga az egyház, „kivéve azt az esetet, ha ezt a jogát akármelyik egyház az egyéni hit és meggyőződés tárgyaira is ki akarja terjeszteni”. Ezért nevezte őt néplázító demagógnak. „Országos törvényeket, egyházi közigazgatási és fegyelmi szabályokat képviselő útján lehet hozni, de hitcikkeket nem; én e téren a képviseltetés elvét el nem ismerem”. Hogy mennyi adót fizessek, mikor álljak sorozás alá, hány éves koromban házasodhatom, azt az állam nekem megszabhatja; valamint egyházam is követelhet tőlem egyházi adót, meghatározhatja a papválasztás módját, figyelemmel kísérheti erkölcsi életem nyilvánulásait, de hogy hány istent higgyek, miként imádkozzam, minő meggyőződéssel vegyem az úrvacsorát, azt nekem semminemű zsinat meg nem rendelheti...”. „Az az idő már lejárt, mikor az emberek idvességüket a konfessziókhoz kötötték s így a reformegyletnek egyáltalán nem lehet feladata új konfessziókat készíteni, melyek a lelkiismeret és gondolkodás szabadságának határt vessenek”. A reformegylet feladata „hitcikkeket szabad és tudományos megvitatása meghagyván kinek-kinek egyéni meggyőződését”. S vitára szükség van, mert sohasem az egyházak küzdöttek a

reformért, hanem az egyesek. Az egyház vagy enged az új szellemáramlatnak s ezzel koronként megifjodik, vagy kínai fallal zárkózik el minden új eszmétől s ezzel örökös helytállásra kárhoztatja magát. A lázító demagógia vádjára az a felelete: „Az idő majd ítélni fog mindkettőnk felett”.

Erre a cikkre Szász Domokos indulatosan és keserűen válaszolt. Ferencz Józsefet személyében kisebbiti és gúnyolja a Ballagi, Jakab Elek, Szeremleihez és hozzá írt együttes válaszában.⁴² Jakab Elek nyilatkozatáról, ki szintén beleszólt a vitába, azt mondja, hogy őszinte, igaz s épen ezért figyelemreméltó. A protestantizmus egy csomó középkori dogmát eltávolított ugyan, de egy sereg ki nem tisztázott vallási kérdést hitcikké kanonizált s azóta sem tud megválni tőle. Nyilvános szimbolumaiban 16. századi álláspontját védi lutheránus, református, unitárius egyaránt, pedig magánéletük és műveik tanítják, hogy bensejükben másként éreznek és gondolkoznak. Valóban ideje az alakoskodásnak véget vetni... Ha pl. az unitárius csupán az ész által megfoghatókra s a tudománnyal ellentétben nem álló tételekre szorítja hitrendszerét, mutassa meg azt elavult kérgének letisztítása által”. Ferencz Józsefnek a K. M.-ben megjelent replikája csak a gyűlölség fölszítására vezethet, mert készakarva ferdít, félremagyaráz s oly következtetéseket von le, „melyeknek olvasásakor magunk is elszörnyülködtünk”. Ő nem tanul olyan felekezettől szabadelvűséget, amely nem enged szabad papválasztást az eklézsiáknak, hanem a püspök hármát rájuk erőszakol s azok közül egyet megtarthatnak, a tanárok pedig más vallású nőt nem vehetnek feleségül. Ferencz József⁴³ válaszában örvend, hogy Szász Domokos sem idegen a reformoktól, Ballagi, Jakab Elek és Szeremlei nézeteit és elveit elfogadja s reméli, hogy sikerül még nem egymás ellen, hanem egymás mellett küzdeniök. Ami papválasztási törvényünkre vonatkozó megjegyzését illeti, azt a tévedését Kriza püspökünk (Erdélyi Prot. Közlöny, 1871. 21. sz.) már helyreigazította. Ami pedig a házasságra vonatkozó tilalmat illeti, azt nem tartja oly obscurusnak, mint Szász Domokos, hanem egészen természetesnek, amely a pap helyzetéből önként következik s ezért erre minden kanon felesleges is.

Ilyen viták után a Prot. E. és I. Lap (1871. jul. 23. sz.) hírül adja, hogy a közgyűlés összehívását elhatározták. Az Egyházi Reform aug. száma közli a meghívót a közgyűlésre s egy alapszabálytervezetet, melyet az 1871. okt. 4-i alakuló közgyűlés elé terjesztenek. Az aláírók között tőlünk Buzogány és Ferencz József van ott. A K. M. (1871. 228. l.) a közgyűlés

⁴² Együttes válasz Ballagi Mór, Jakab Elek, Szeremlei Samu és Ferencz József uraknak. Erdélyi Prot. Közlöny, 1871. 19—20. sz.

⁴³ Felelet a válasza K. M., 1871. 149—157. l.

figyelmébe ajánlja, nehogy letérjen az egyetemesség útjáról, melyen a mozgalom elindult s ne szorítsa magát felekezeti korlátok közé, mert csak így bizonyítja be, hogy megértette az idők jelét és az evangélium szelleme lelkesíti. A közgyűlés lefolyását Ferencz József leírásában⁴⁴ olvashatjuk. Korunk feltűnő eseményének mondja, „mert különböző vallásfelekezetűeket együtt tanácskozni látni, három század óta ilyent nem jegyzett fel a történelem“. A kedvező benyomást azonban mérsékelte az, hogy a világi elem gyéren volt képviselve. A különböző vallásfelekezetek aránytalanul voltak képviselve, katolikusok, lutheránusok kevesen voltak, unitárius 7—8. A közgyűlést Ballagi nyitotta meg, ki az unitáriusokról így nyilatkozott: „A vallástudomány minden kutatásaival Istent illetőleg maiglan sem bírt többre menni, minthogy most már tisztán tudja, miszerint Isten lényegéről, mivoltáról mit sem tudhatni. Miért idegenkedünk mégis azoktól, kik a tudományra hivatkozva, az egy Isten tiszteletét zászlójukra írták és mellőzendőnek tartják az oly kérdésbe való avatkozást, melyet halandó még soha meg nem fejtett? Az unitáriusok közöttünk élnek, velünk együtt századokon keresztül az üldöztetés tisztó tűzén átmenve, törhetetlen lelkesedéssel ragaszkodnak a humanitás szent elveihez, jó hazafiak, tiszta életű, becsületes emberek, kik a statisztika tanúságtétele szerint, közértelmiség tekintetében mindnyájunkon túltesznek, miért nem foglalják el szeretetünkben azt a helyet, mely őket az elősorolt erényeknél fogva megilleti?“ Ballaginak e nemes szabadelvűséggel mondott szavai buzdításul szolgálhatnak „sokat szenvedett s hidegen mellőzött hitfeleimnek arra, hogy egy jobb jövő iránti reményükben ne csüggedjenek“. A mozgalom felekezetiességet kizáró egyetemes irányban indult. A közgyűlésen négy alapszabálytervezet volt. Az indítványozóké, sárospatakiaké és Litkeié felekezetiellen, az Erd. Prot. Közlönyé felekezeti volt. Bizottság küldetett ki a négy tervezet egyeztetésére. Hosszú vita volt e név felett: Magyarországi Protestáns Egylet. Némelyek a protestáns jelzőt ki akarták hagyni. Így Ferencz József is, mert „ilyen egyletnek katolikus tagja nem lehet“. Mások a „Reformegylet“ szó mellett szólaltak fel, így Simén D., Ferencz József, Litke, Német Károly, Öreg Dániel. Szavazattöbbséggel a Prot. Egylet név fogadtatott el. Nemcsak neki, de másoknak is feltűnt ez, hogy itt „a név elv s hitvallási zászlófelirat“, mi alá a katolikusok nem gyülekezhetnek. A protestántizmus missziója ma átment az alkotmányra s a vallásegyenlőségi törvényekre. Ez elnevezés nem áll korunk vallásos eszméinek mai fejlettségi színvonalán“. A protestántizmuson régi századok nobilis aerugója mellett sok iszap nyomai is látszanak. Az egylet munkássága köréből kihagyta a tan-

⁴⁴ Az egyházi Reformegylet alakító közgyűlése. K. M. 1871. 283—294. l.

reform eszméjét, ami nagy baj, mert „semmi sem ássa alá inkább a vallás tekintélyét, mint oly tanok hivatalos fenntartása, melyeket gyakran épen azok becsülnek legkevesbé, akik leginkább védik”. Legyőztünk s meghajoltunk a többség előtt. „Az egyházi szabadelvű reform Pesten összehajtott zászlóját tehát mi unitáriusok eltelessük jobb idők bekövetkeztéig, mint eltettük volt 1848-i szabadságzászlónkat 1861-ig s majd ha kedvezőbbre változnak az idők s félelemnélkülőbbekké lesznek az elmék, ismét kibontjuk”.

Az egylet megalakulása nem találkozott osztatlan elismeréssel és helyesléssel. Voltak, akik örvendettek megalakulásán, de sok ellensége is volt, kik gúnyos mosollyal kísérték dolgait s támadták mozdulatait. Litkei Péter⁴⁵ megállapítja, hogy az egylet megalakulását a Tisza-melléki ref. egyházkerület minden észrevétel nélkül, a Duna-melléki pedig örvendetesen vette tudomásul. A többi nem nyilatkozott. Szász Domokos⁴⁶ szintén megállapítja, hogy a közgyűlés az ő álláspontjukat igazolta ugyan, de a közvélemény nem örvend egységesen. A kath. sajtó aggódik. A szabadelvű Ellenőr (Mocsári Lajos) — nagyon meglepő — ellene van minden haladásnak. Sámi László (Hon, 1871. 240. sz.) vágyait még az eredeti javaslat sem elégíti ki. Úgy látja, hogy a kereszténység túlélte magát s legfőbb tétele a modern ember előtt megbukott. Szász Domokos ismétli végül: „A legádázabb dühvel romboló forradalomnál is veszélyesebb törekvés: A régi dogmák ellen harcra szállni anélkül, hogy ezek helyett újak formálását csak meg is kísérelnék, mert vallás dogmák nélkül nem is képzelhető”.

Az egylet megkezdette működését. A második közgyűlés (1872. okt. 1—2.) már arról értesül, hogy a *Keresztény Család* c. néplap megindult. Ugyanekkor felolvasást tartott Simén Domokos: *A szabad vallásos irány előnye, állása és teendője a kereszténységben* c. Az Irodalmi Bizottság indítványozta, hogy Channing művei a Keresztény Család olvasói között osztassanak szét. De a közgyűlés felfogása az volt, hogy az indítvány „ily alakban nehézségekre adhat alkalmat” s megbízta a választmányt, hogy a jövő közgyűlésre tegyen javaslatot. Ez az indítvány lehetett az oka annak, hogy Balogh Ferenc debreceni tanár az önképző társaság megnyitóján tartott előadásában így szól: „Divattá kezd válni egyházi lap terén is az unitárizmus, mely ellen pedig az igaz keresztény egyház a szűk látókörű ebioniták elleni fellépése óta állandóan tiltakozott máig”. Továbbá: Jézus Krisztus isteni természete keresztények által ostromoltatik, A monarchiánizmus, ariánizmus, szociniánizmus,

⁴⁵ A magyarországi prot. egylet ügye a Tiszántúli ref. egyházkerületben. Prot. E. és I. Lap, 1872. 1057—1062. l.

⁴⁶ A prot. egylet és a sajtó. Erd. Prot. Közlöny, 345—353. l.

e régen sívárnak bizonyult s visszavelett humanitáriusi elv utóharcosai századunk legközepén újra köszörülik fegyverüket, hogy elragadják az evangélium boldogító és hatalmas Krisztusát tőlünk s helyette egy meghalt, elporlott és fel nem támadt Jézust nyujtsanak⁴⁷. Ferencz József⁴⁷ örömmel veszi ugyan tudomásul Balogh elismerését, hogy az unitárizmus gyökérszáalai messze benyúlnak a kereszténység első századába; de hangsúlyozza, hogy épen az unitárizmus védte mindig s védi ma is az evangéliumi Krisztust, szemben a niceaival, hol a Máriától született Jézusból Istent csináltak. Tagadja, hogy a Krisztus feltámadását kétségbevonják, csak annak is más értelmet adnak, mint Balogh és elvtársai: nem a porát és csontjait keresik a mennyben, hanem szellemét itt a földön. Baloghnak⁴⁸ „a szellemi feltámadás nem kielégítő, üres szólam, kevés vigaszadó. Egy atyát vesztett hű fiú könnyeit nem törölheti el azon hit, hogy atyja szellemileg feltámadott, a hideg hamvak az enyészetet hirdetik neki”. Igaz keresztény egyház szerinti az, amely hiszi a Jézus Krisztus „élő és örök létezettségét”. Ferencz József⁴⁹ válaszában néhány észrevételt tesz Balogh cikkére. Ha Jézus halála után „megdicsőült állapotában” megjelent s ma is él, azt mi sem vonjuk kétségbe. De az édes atya halálán kesergő fiúk nincsenek megelégedve a megdicsőült testtel, hanem a földi porokkal és csontokkal való feltámadást várják és remélik. Ha a szentháromság tagadásáért nem tartozunk az igaz keresztény egyházba, akkor sok jelessel együtt (Reville, Coquerel, Athanasius, Bazil, Ágoston, Luther) kénytelenek vagyunk lemondani e jogunkról. Hogy a monarchianizmus, tehát az unitárizmus is sivár? Ha a szám döntené el a vallás boldogító voltát, akkor a protestantizmus is sivár a katolikus vallás mellett. De ilyen kérdéseket szavazattal eldönteni nem lehet. A debreceni Figyelmező Révész szerkesztésében állandóan támadta a Prot. Egylet működését és az unitáriusokat. Frecska Lajos (Figyelmező, 1872 nov.—dec. füzet) szerint a Prot. Egylet nem egyéb, mint unitárius propaganda. Nyilvánvalóan az fáj a szívének, hogy az Egylet Channing művének terjesztésére vállalkozott. Jakab Elek is szükségesnek látja, hogy a Prot. Egylet és a Figyelmező közötti viszonyba beleszóljon.⁵⁰ Révész kezdettől nem volt barátja a pesti theológiai tanárok reformtörekvéseinek. Szerinte a Prot. Egylet tagjai materiálisták, nem hiszik Istent, lelket, halhatatlanságot, erkölcsi világrendet, az egyházat fel akarják

⁴⁷ Az unitárizmus a debreceni theol. katedra ítélőszéke előtt. Prot. E. és I. L. 1872. 10. sz.

⁴⁸ Vádszó az unitárizmus ellen. Prot. E. és I. Lap, 1872. 358—361. l.

⁴⁹ Észrevételek Vádszó az unitárizmus ellen c. cikkre. U. o. 487—490. l.

⁵⁰ Az Egyházi Reform szerkesztője és a debreceni Figyelmező. K. M. 1872. 155—168. l.

forгатni. Működésük az egyházban tovább nem tűrhető. Ha papok, mondjanak le állásaikról. Kovács Albert komoly tárgyilagossággal felel e vádakra s 12 kérdést intéz Révészhez, aki 10 évvel ezelőtt szintén a szabadelvű állásponton állott. „A dolog érdemében — mondja Jakab Elek — himezetlenül ki-mondjuk, a védírat szerzőjének kell igazat adnunk úgy elvi, mint gyakorlati szempontból. Elvileg, mert a haladást az ő részén látjuk gyakorlati szempontból, mert a vallást a mai időben mult századi szellemben és tanokkal sikerrel hirdetni nem lehet. Ezt higgye el a papság Debrecenben úgy, mint Kolozsvárt. A vallásban való stabilizmusnak eredménye val-lás-erkölcsi életünk alásülyedése. Egyenes útja lenne a zsinatok, de ezek 300 év óta hallgatnak. Hosszabb és nehezebb útja az egyházi emberek hitbuzgalma és felvilágosultsága. Szász Domokos Ferencz Józsefnek az alakuló közgyűlésről írt cikkére néhány észrevételt tett.⁵¹ Hibáztatja azért az állításáért, hogy a protestáns szó szoros értelemben kizárja az unitáriusokat az egyletből, pedig történelmileg úgy áll a dolog, mert a schmal-kaldi gyűlés aktáját mi nem írtuk alá s eddig sokan még keresztényeknek sem ismertek el. De Ferencz József nem ta-gadja a szellemi rokonságot, sőt — szerinte — a protestán-tizmus alapelvét tekintve, e nevet sokkal inkább megérdemel-jük, mint sokan azok közül, kik e névvel dicsekednek. Szász Domokos megbotránczik azon véleményén, hogy a protestán-tizmus reformációkori misszióját befejezte, mert a felekezetek jogait alkotmányok biztosítják s így kiált fel: „Ime, egy unitá-rius lelkész és tanár által megkonditva a halálharang a magát túlélte, misszióját betöltötte s csendes kimúlásra már érdemesült protestántizmus fölött!” Ferencz József szerint a kereszténység hivatása nem az, hogy felekezetekre ossza az embereket, ha-nem az, hogy a hit és szeretet kapcsolai által egybefűzze. S minthogy Szász Domokos szerint is a vallásformákhoz sok salak tapadt, az egylet a tanreformot nem zárta ki műkö-dése köréből, csak hogy ezt nem rögtönözve kell csinálni, ha-nem lassan előkészíteni rá az elméket, e nyilatkozatokat „érint-kezési pontoknak” fogja fel. Csupán abban van eltérés kettőjük között, hogy szerintünk az Isten egy és lényege a szeretet. Tehát hittanunk és erkölcsanunk egy fogalomban jelenik meg s mi „a hit- és erkölcsi vallást nem tudjuk egymástól elválasztani”.

⁵¹ Csak egy pár szó. Erdélyi Prot. Közlöny. 1872.